SÄLLSKAPET SAN MICHELES

VÄNNER

MEDLEMSBLAD 28 maj 2015

Ett temanummer om Axel Munthe

Axel Munthe som Rödakorsläkare under första världskriget

2015 års upplaga
av Vänföreningens medlemsblad är utformat som ett temanummer över Axel Munthe.

Numret består av två längre texter. Den ena är en berättelse av Axel Munthe med titeln ”Götterdämmerung”, vilket på svenska brukar översättas med ”Gudaskymning” eller ”Ragnarök” – associationen är till Richard Wagners opera. Texten skrevs under första världskriget och presenteras närmare i kommentaren som åtföljer dikten.

Den andra texten, ”Jakten på Axel Munthe”, är ett utdrag ur ett kapitel i min senaste bok, *En rysk historia*, som utkommer samtidigt som detta nummer av medlemsbladet. Det skildrar mitt arbete med *En osalig ande*, biografin över Axel Munthe som utkom 2003. Biografiskrivande är till sin karaktär besläktat med polisarbete, och resultatet beror alltid till en viss del på slumpen – vilka källor man lyckas nosa upp, vilka vittnen som kan övertalas att lätta på förlåten.

Under de tolv är som har gått sedan biografin kom ut har det naturligtvis dykt upp material som var okänt för mig när jag skrev boken. En intressant brevväxling är den mellan Munthe och bankdirektören A.O. Wallenberg. Den visar att kontakten mellan dem togs redan 1883, när Wallenberg besökte Paris. Det var således ingen tillfällighet att Munthe livet igenom anlitade Wallenbergarna för sina bankärenden. Inget av det för mig tidigare okända material som jag har gått igenom har dock gett mig anledning att ändra min syn på Munthe i stort; däremot har det lett till smärre justeringar av dateringar etc.

Det största tillskottet till Muntheforskningen är utan tvivel Villa San Micheles gästböcker. De troddes länge vara förlorade men hade bevarats av Vittorio Massimino. Efter dennes död överlämnades de 2013 till San Michelestiftelsen av hans syskonbarnbarn Natalie och Alessandro Lucca. Den första gästboken är från 1899, den sista från 1960-talet. (Det rör sig inte om de gästböcker som de svenska stipendiaterna skrev och ritade i och som gavs ut av Anders Fahlbeck i fjol utan om böckerna där Villans besökare satte sina signaturer.)

En av de första namnteckningarna tillhör författaren Henry James, som besökte Villan under Sant’Antoniofesten 1899. Munthe beskriver händelsen i *Boken om San Michele* och James i berättelsen ”The Saints afternoon and others” – och i den första gästboken finns alltså beviset för att de talar sanning (något som i Munthes fall som bekant brukar betvivlas).

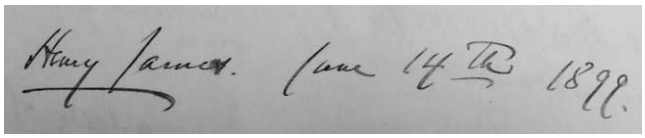

Det intressanta med gästböckerna är att de visar att antalet besökare på Villan var mycket stort redan på Munthes tid, innan den blev museum. Så snart *The Story of San Michele* hade publicerats började pilgrimsfärderna till Villan och under år 1934 besöktes den av cirka 15.000 (!) personer från hela världen. Bland kända besökare under åren märks Dwight D. Eisenhower, Nils Dardel, Curzio Malaparte, Hermann Göring, Martin Heidegger, liksom svenska, engelska, tyska och italienska kungligheter. Jag har bara gått igenom gästböckerna kursivt – det rör sig om tiotusentals namnteckningar – men är övertygad om att en ordentlig genomgång kommer att ge oss betydande ny kunskap om Munthe och hans villa.

Bengt Jangfeldt

Jakten på Axel Munthe

av Bengt Jangfeldt

Sommaren 1993 tillbringade jag några veckor på Capri tillsammans med min hustru Jelena och vår yngsta dotter Gabriella. Det var mitt första besök på ön. Det var först och främst en semesterresa men jag var också nyfiken på öns ryska historia. Maxim Gorkij hade bott på Capri åren 1906–1913 under sin landsförvisning från Tsarryssland, bassångaren Fjodor Sjaljapin var ofta här och här fanns över huvud taget en rätt stor rysk koloni både före och efter revolutionen. En resa till Capri var därför en utmärkt möjlighet att kombinera nöje med nytta, i den ordningen.

Jag hade hoppats att vi skulle kunna bo på Munthes Villa San Michele i Anacapri men det gick inte eftersom vi hade ett minderårigt barn. I stället rekommenderades vi Villa Brunella nere i Capri, ett hotell som kröp ner i terrasser för bergssidan från Via Tragara, med en hänförande utsikt över Faraglioni och Marina Piccola.

Det var i juni och hotellet var inte fullt. Vid bassängen låg ett gäng tyska homosexuella och turades om att läsa en biografi över Marlene Dietrich högt för varandra. Själv läste jag en annan bok med biografiska inslag: Axel Munthes *Boken om San Michele*, som jag inte läst tidigare – kanske helt enkelt därför att det var en läkare som skrivit den och titeln lät tråkig.

Vladimir Lenin (t.h.) och bolsjevikkollegan Alexander Bogdanov spelar schack på Capri med Maxim Gorkij som åskådare.

Det var en märklig upplevelse att ligga i en solstol på Capri och läsa om Munthes dröm att bygga ett hus på ön och än märkligare att därefter kunna ta bussen upp till Anacapri och besöka villan. Jag minns känslan av rörelse när jag i Viale Axel Munthe, den smala gränden som leder dit, för första gången läste skylten ”Villa San Michele di Axel Munthe m. 200”.

Drömmen om San Michele

Boken var underbar, Munthe är en fantastisk berättare. Samtidigt tyckte jag att det var ett kapitel som saknades. Var fanns alla ryssarna? Munthe borde rimligen ha träffat Maxim Gorkij under de sju år som den världsberömde författaren bodde på Capri, särskilt som denne led av tuberkulos och Munthe var öns mest kända läkare. Men Gorkij nämns inte i boken. Också Lenin besökte Capri. Liksom den blivande sovjetiske folkbildningsministern Anatolij Lunatjarskij, vars son, som avled bara sex månader gammal, är begravd på ön. Kunde Munthe ha träffat någon av dessa revolutionärer?

Anatolij (”Tolja”) Lunatjarskijs grav på Capris främlingskyrkogård, *cimitero acattolico*.

I den här Caprivillan med bländande utsikt över Marina Piccola bodde Maxim Gorkij (en av sin tids framgångsrikaste och förmögnaste författare) och hans partner skådespelerskan Maria Andrejeva innan de 1913 återvände till Ryssland efter amnestin i samband med Romanovdynastins 300-årsjubileum.

Inspirerad av Munthes sorglösa inställning till fakta författade jag vid bassängkanten en berättelse som handlar om hur han genom suggestion och handpåläggning lyckas bota Lenin från *marxismus hystericus*. I stället för att resa tillbaka till Ryssland och göra revolution blir han kvar på Capri där han försörjer sig som advokat och njuter av öns skönhet och hustrun Nadezjda Krupskajas kaloririka fettuccine.

Efter hemkomsten till Stockholm erbjöd jag berättelsen till Svenska Dagbladets kultursida, som, visade det sig, planerade en sommarserie under rubriken ”Imaginära böcker” – om ”böcker som inte finns men som kunde ha funnits”. ”Signor Drin-Drin” (Capribornas smeknamn på Lenin), som novellen hette, passade perfekt och fick inleda serien. Den publicerades sedan i Ryssland och finns numera tillgänglig på en rysk science-fictionsajt: Lenin slutade som fetlagd Capriadvokat och den ryska revolutionen blev aldrig av!

Jag fascinerades av Munthes öde – både av det som skildras i boken och det verkliga – och läste allt han skrivit vid sidan av *The Story of San Michele*. Det visade sig vara en hel del, huvudsakligen noveller och tidningsreportage författade 30–40 år tidigare.

Jag läste också allt som skrivits om honom. Det var inte mycket, och det var inte heller bra. En del var okritiskt positivt, annat negativt eller till och med illasinnat. Han sades ha varit en charlatan, och han sades ha varit drottningens älskare. Han skulle ha varit ohygienisk och allmänt sjaskig. Också hans politiska och moraliska hållning sattes i fråga. Var han inte till och med nazianstucken?

Ingen av framställningarna byggde på forskning. Fanns det inget källmaterial? Var det därför som Axel Munthe omgavs av sådan mystik? Han hade skrivit en av världens mest lästa böcker, uppfört en av världens mest kända privatvillor på en av världens vackraste platser och varit läkare – med rykte som undergörare – inte bara åt Sveriges drottning utan åt en stor del av den europeiska aristokratin och överklassen liksom åt de fattiga i Neapel och Paris. Han kunde väl inte bara vara en bluff? Det var något som inte stämde. Jag började ana att här fanns en historia att berätta.

Jag hade, visade det sig, haft rätt i mina misstankar om varför de få biografiska framställningarna om Munthes liv var så torftiga. När de kom till fanns det nästan inget källmaterial att tillgå. Men nu var situationen annorlunda. I början av åttiotalet hade Munthes son Malcolm överlämnat ett omfattande material (brev, klipp- och anteckningsböcker, manuskript med mera) till Riksarkivet. Det hade dock aldrig kommit till användning. I arkivet på Villa San Michele liksom i andra arkiv och bibliotek, både i Sverige och utomlands, fanns också dokument som ingen tittat på. Här fanns med andra ord material för en fullödig levnadsteckning. När jag presenterade tanken på en biografi över Axel Munhe för min förläggare Unn Palm på Wahlström & Widstrand blev hon så entusiastisk att hon gav mig carte blanche beträffande sidantal och till och med ett forskningsanslag för resor, kopiering, bokinköp med mera.

Eftersom det som skrivits om Munthe tidigare inte imponerade till vare sig omfång eller djup såg jag som min huvuduppgift att försöka ge en så bred bild av honom som möjligt, att *presentera* honom snarare än att försöka analysera eller ”förklara” honom. Jag valde att gestalta honom genom hans egna ord, genom ett flitigt citerande, framför allt ur brev. Jag ville försöka komma åt Axel Munthe – författaren, läkaren och byggherren som gömde sig bakom ”Axel Munthe”, huvudpersonen i *Boken om San Michele*. Det var inte lätt, eftersom de båda gestalterna så lätt glider in i varandra.

Axel Munthe var en person med många intressen och talanger: läkare, författare, byggherre, filantrop, estet, samlare. Och han levde sitt nittioettåriga liv i många länder, i många kulturer: Sverige, Frankrike, Italien, England. Jag hade inga problem att läsa dokumentationen på dessa språk, och som litteratur- och kulturhistoriker tyckte jag mig ha vissa förutsättningar att bedöma hans författarskap och tiden han levde i. Det jag inte visste kunde jag ju läsa in, exempelvis den politiska situationen i Rom på 1890-talet eller släktförhållandena inom den brittiska aristokratin. Men ett område var jag helt okunnig om och ett annat saknade jag intresse för.

Munthe var en fanatisk djurvän medan djur aldrig har spelat någon roll i mitt liv. I mitt barndomshem förekom inga djur. Mina beskrivningar av alla Munthes hundar, apor, ugglor och mungos är därför helt doftlösa. Jag tror inte att denna brist har medfört att porträttet av Munthe förvanskats på något avgörande sätt, men en sak är säker: en hund-, fågel- eller apväns biografi över Munthe hade sett annorlunda ut.

Axel Munthe i solen vid Barbarossaborgen med fem av sina närmaste vänner.

Värre var det med min okunskap om läkekonsten. Hur skulle jag kunna bedöma Munthes kvalifikationer som läkare? Jag läste hans doktorsavhandling om livmodersblödningar efter förlossning och kunde konstatera att det var en engagerad person som skrivit den, en person med författartemperament. Men hur var den som avhandling? Lättare var att försöka göra en bedömning av Munthe som praktiserande läkare. Här fanns ju alltid resultaten att tillgå. Var

hans patienter nöjda eller inte, blev de friska eller inte? Men var han en helbrägdagörare? Finns det sådana? Hur botar man med suggestion? Jag konsulterade både läkare och psykologer, däribland Johan Cullberg, för att försöka få fram en profil av Munthe inte bara som doktor utan också som människa.

Arbetet med biografin stärkte mig i övertygelsen att det finns personer som behandlats illa av historien, som av olika orsaker fått ett oförtjänt dåligt eftermäle. Varför hade Axel Munthe ett så tvivelaktigt rykte? Det finns flera förklaringar. För vänstern var han som livmedikus och drottningens läkare automatiskt en högerman och för högern och hovfolket var han en usurpator – en ofrälse usurpator dessutom – som utövade ett illegitimt inflytande över drottningen. Han var således utsatt för krypskytte från två håll.

I själva verket var, visade det sig, den förment tyskvänlige Munthe från unga år fanatisk anglofil och på trettiotalet brinnande antinazist och antifascist och beundrare av Torgny Segerstedt. Han var politiskt radikal och, paradoxalt nog, antirojalist. Hans insatser för drottningen var av livsavgörande slag: han botade hennes fysiska åkommor och hennes klena nerver och var hennes nära förtrogne i nästan 40 år. Och vad äggfläckarna på kavajen beträffar, var de nog mest ett resultat av hans med åren tilltagande blindhet.

Dottore Munch?

Att ägna sig åt biografisk forskning är litet som att bedriva en kriminalutredning, även om det inte är bovar och lik man jagar utan samband, historier, begravda hundar. Aldrig har jag bedrivit en så omfattande arkivjakt som under det fyraåriga arbetet med biografin över Axel Munthe. En del material spårade jag upp i amerikanska universitetsbibliotek och -arkiv, där de inte sällan hamnat för att ägarna skulle kunna betala den engelska arvskatten. I vissa fall var tillgängligheten villkorad – man fick läsa Munthes brev på plats men inte kopiera dem utan tillstånd från familjen. Det löste sig med hjälp av en generalfullmakt från Adam Munthe.

Mycket material fanns också kvar i privata arkiv. Sådana är svårare att spåra, och dessutom vet man aldrig hur innehavarna reagerar på ens iver och nyfikenhet. Enligt min erfarenhet kan privata arkivinnehavare indelas i tre huvudkategorier. Många är entusiastiska över att någon vill titta i skokartongen med brev på vinden (det är den vanligaste reaktionen), andra är tillmötesgående men ointresserade. En tredje kategori är helt avvisande, kanske på grund av kunskap och allmänt ointresse, kanske därför att de vet eller befarar att det finns familjehemligheter som bör förbli just det.

Om man inom de exakta vetenskaperna gör bäst i att inte röja sina teorier innan de kommer i tryck är det när man skriver en biografi tvärt om bra att berätta vad man håller på med. Det finns alltid någon som känner någon som vet… etcetera. Tack vare Jelenas betydande sociala talang har jag under åren kommit flera viktiga källor på spåren. En som reagerade med stor entusiasm när Jelena berättade om mitt Muntheprojekt var Anita Ankarcrona. På familjen Ankarcronas vind fanns nämligen en stor kartong med brev från en äldre släkting, Wivica Ankarcrona, som var Munthes granne på Capri och inte bara det: hon var i många år hans patient. Tack vare Wivicas brevrapporter till släktingarna på Kommendörsgatan i Stockholm under fyrtio år blev det möjligt att beskriva både Munthes terapeutiska metoder och en typisk Munthepatient, som han skildrar den i *Boken om San Michele*: en hysterika som gjort sjukdomen till livsstil.

Ett liknande slumpmässigt arkivfynd gjordes i Italien. Under arbetet med boken kontaktades jag av en dam som vuxit upp alldeles intill renässansslottet Lunghezza utanför Rom. Enligt legenden hade Axel Munthe på 1890-talet fått slottet i gåva av den barnlöse greve Strozzi för sina insatser under en koleraepidemi i Rom. Jag tvivlade på uppgifterna eftersom slottet aldrig omnämndes under Munthes livstid och kolerautbrottet ägde rum i Neapel och inte i Rom. Kvinnan, Roberta Graziano, ställde sig i sin tur frågande eftersom hon varken sett eller hört talas om någon Munthe under sin uppväxt. Hon höll nu på att skriva en bok om sin uppväxt och visste inte vad hon skulle tro.

Vid det här laget hade jag lyckats fastslå att hela historien kring Lunghezza var uppdiktad av Axels son Malcolm, som hade köpt fastigheten i mitten av sextiotalet. Eftersom Malcolms

inställning till sanningen var ännu sorglösare än pappa Axels hade han sedan vävt romantiska myter kring slottet och dess historia. Roberta blev glad över hon fick sina tvivel skingrade och förklarade att om jag någonsin behövde hjälp med italienska arkiv så ställde hon gärna upp.

Erbjudandet var välkommet eftersom jag aldrig hade arbetat i italienska arkiv och min italienska var rätt knagglig. När jag upptäckte att Munthe 1932 hade skrivit ett brev till Mussolini där han uppmanade denne förbjuda fågeljakten på Capri skrev jag därför till Roberta och frågade om hon kunde tänka sig att undersöka om brevet möjligen fanns bevarat i *Archivio dello Stato*, italienska riksarkivet.

Det kunde hon och efter ett tag fick jag ett mejl från henne. Tyvärr hade hon dåliga nyheter, skrev hon – brevet hade inte gått att finna. Beskedet gjorde mig naturligtvis besviken. *Men*, fortsatte hon med en fin känsla för dramatik efter att i detalj har redogjort för sina och arkivariens fåfänga mödor: just som hon skulle lämna forskarexpeditionen berättade en annan arkivarie, som hört Munthes namn nämnas, att hon stött på en person med ett liknande namn i inrikesministeriets katalog: Dottore Munch. Kunde det vara han?

Det var det. Fyndet var oväntat och sensationellt. Själv hade jag inte kommit på tanken att söka på Munthe i inrikesministeriets arkiv. Om Roberta hade lämnat forskarexpeditionen några sekunder tidigare hade den andra arkivarien aldrig hört namnet Munthe nämnas och upptäckten aldrig gjorts. I stället för ett brev om fågeljakt fick jag i min hand den italienska politiska polisens dossier om Munthe, som under kriget betraktades som en farlig motståndsman. Den tjocka pärmen innehöll spaningsrapporter, beslagtagna brev med mera som gjorde det möjligt att lägga några viktiga streck till Munthes politiska profil.

Bröderna Maxel

Vid sidan av slumpmässiga arkivupptäckter av detta slag fanns det arkiv som jag kände till och aktivt försökte få tillgång till, eftersom jag misstänkte att de innehöll material som var relevant för min forskning. Ett sådant var prins Max von Badens. Prinsen var drottning Victorias kusin, en person med liberala idéer och under en kort tid hösten 1918 tysk rikskansler. Munthe och Max var nära vänner och så lika att de av ortsbefolkningen på Capri, där prinsen ofta vistades, kallades för *i fratelli*, bröderna.

I fratelli vid Munthes Torre di Materita i Anacapri.

Max var också patient till Munthe. I sina brev till denne skriver han öppet och förtvivlat om de närmast oöverstigliga problem som hans homosexualitet ställde honom inför. Andra brev rör politiska frågor, framför allt under första världskriget då den tyskaktivistiske prinsen och den engelskvänlige Munthe hamnade på kollisionskurs (utan att vänskapen därför påverkades). Det fanns således all anledning att undersöka vad som hade bevarats i prins Max' arkiv på familjen von Badens slott i Salem.

Jag försökte få tillträde till arkivet på officiella vägar, via Baden Württembergs Landesarchiv i Karlsruhe, men utan resultat. Tack vare privata kontakter ordnades det dock och jag bjöds ner till prins Bernhard, som är barnbarnsbarn till Max och trots sin ungdom – han är född 1970 – den nuvarande slottsherren.

Jag kom ner i november 2002. Jag flög till Zürich, den närmaste storstaden, där jag hyrde en bil. Slottet Salem ligger på andra sidan Bodensjön från slottet Mainau, som tillhörde drottning Victoria. När man efter några kilometers bilfärd från färjeläget kommer ut ur en skogskurva reser sig plötsligt en mur och en mäktig stenport framför en. Den leder in till slottsområdet och slottet, som är målat i vitt och Habsburgsgult och större än Buckingham Palace.

Prinsen hade beställt rum åt mig på värdshuset Schwanen, som ligger alldeles bredvid slottet. Hans första ord var att han var oerhört glad över att någon *äntligen* velat ta sig an Axel Munthe, som var en legend inom hans familj och som det alltid pratats så mycket om. Vår relation var därför redan från början avslappnad och förtroendefull. Prinsen hade låtit plocka fram det Munthematerial som fanns i familjearkivet. Det var inte så mycket (några originalbrev, några brev i avskrifter och ett fotoalbum) men bidrog till att jag kunde foga ytterligare några bitar till mitt bygge. Jag kopierade breven och läste in bilderna med min bärbara scanner. Prinsens yngre bror Michael visade mig sedan runt på slottsområdet, där Munthes inflytande speglas i bronsavgjutningar av byster och statyer från Villa San Michele. I slottet, med anor från 1100-talet, har prins Max' arbetsrum bevarats intakt. I korridorerna står kakelugnar och stora vedtravar eftersom slottet saknar centralvärme.

På kvällen bjöds jag på middag hos prinsen och hans familj, som omfattade hustrun och ett nyfött barn. De bodde i en tidigare jaktstuga inne i skogen en bit från slottet. Den delikata nyhet som jag hade att förmedla var att det finns uppgifter som tyder på att prins Max inte var far till sina barn, med allt vad det innebar för det badensiska husets legitimitet. Prinsens homosexualitet var nämligen av sådan natur att han på Munthes inrådan behandlades av sexualpatologer i Wien. Att han över huvud taget gifte sig var, uppgav han, ”bara en fråga om plikt” mot familjen och landet, det vill säga ett rent praktiskt arrangemang med syfte att garantera arvsföljden.

När prinsessan Marie Louise hösten 1901 blev gravid började det därför snart ryktas om att Munthe skulle ha haft med saken att göra. Om det var fråga om ”direkt” eller ”indirekt” hjälp är oklart – enligt senare forskning kan det ha rört sig om någon form av ”sexuell massage”. Att Munthe på ett eller annat sätt var inblandad i både den och en senare graviditet framgår dock av flera källor.

Prins Max och sonen Berthold, född 1906.

Prins Bernhard visade sig känna till ryktena om Munthes insatser för den badensiska arvsföljden och frågan diskuterades vid middagsbordet under närmast uppsluppna former. ”Om det skulle visa sig att ryktena är sanna, kan ni ju alltid byta ut prinstiteln mot honoraren för *The Story of San Michele*”, skämtade jag. Efter middagen körde prins Bernhard mig tillbaka till värdshuset. ”Säg mig, doktor Jangfeldt”, sade han när vi skildes, ”kom ni hit ner för att titta på arkiven eller för att titta på oss?” ”Bådadera”, svarade jag.

Trots den lättsamma umgängestonen fruktade jag att prinsen skulle reagera negativt när mina tankar om Munthes bidrag till prinsessan Marie Louises graviditet kom på pränt. Men det blev precis tvärt om. I stället förklarade han sig uppskatta mitt sätt att hantera den känsliga frågan.

La bella bionda baronessa di Bildt i Rom 1902.

La bella bionda baronessa di Bildt

En annan centralfigur i kretsen kring Munthe var Carl Bildt, Sveriges sändebud i Rom i mer än ett kvartssekel. Han tillträdde tjänsten 1889, samma år som Munthe öppnade sin läkarmottagning vid Spanska trappan. Följande år gifte han sig med den vackra göteborgskan Alexandra Keiller, i Romsocieteten kallad ”la bella bionda baronessa di Bildt”.

Hennes dagböcker, som förvaras på svenska Rominstitutet, visar att hon inte bara var vacker utan också hade ett gott huvud och en skarp iakttagelseförmåga. De avslöjar också att hon och Munthe hade en sommarflirt på Särö några år innan hon gifte sig med Bildt och att hon sedan aldrig släppte honom ur tankarna. Munthe dyker med ojämna mellanrum upp i hennes dagböcker ända in på trettiotalet.

Men var förvarades Carl Bildts brev och dagboksanteckningar? I hans samling på Riksarkivet fanns inga privatbrev utan nästan bara papper med anknytning till hans forskning om drottning Christina – Bildt var en lärd man och ledamot av Svenska Akademien. Jag tog kontakt med ”vår” Carl Bildt och hans bror Nils – det var deras far som hade överlämnat Alexandra Bildts dagböcker till Rominstitutet. Över Carl Bildts arkiv vilar det, skrev hans yngre namne till mig, ”ett visst mysterium”. Ingen visste vart det tagit vägen. Med ett undantag: brevväxlingen mellan envoyén och hans söner. Den förvarades i familjen Bildts släkthus på Orust, som byggts av sonen Harald, också han diplomat. Dit fick jag gärna åka och botanisera på egen hand, breven låg i två stora skåp vid trappan.

Eftersom Carl själv var nyfiken på skåpens innehåll kom vi överens om att jag skulle försöka komma dit när han själv var i släkthuset. Det hände inte ofta, men sommaren 2002 tillbringade han några dagar där med hustrun Anna Maria och barnen i första äktenskapet.

Jag kastade mig genast över brevväxlingen mellan envoyén och sonen Harald. Carl slog sig ner på andra sidan soffbordet och började också läsa. Eftersom vi bara hade någon dag på oss var jag tacksam för att han ville hjälpa till. Ibland stack han till mig något brev som han trodde kunde vara av intresse. Barnen klängde

på honom och ville få med honom att bada; det var en underbar sommardag och mycket varmt. Men Carl var orubblig. ”Man har inte roligare än man gör sig”, svarade han och fortsatte läsa. Här har en forskare gått förlorad, tänkte jag.

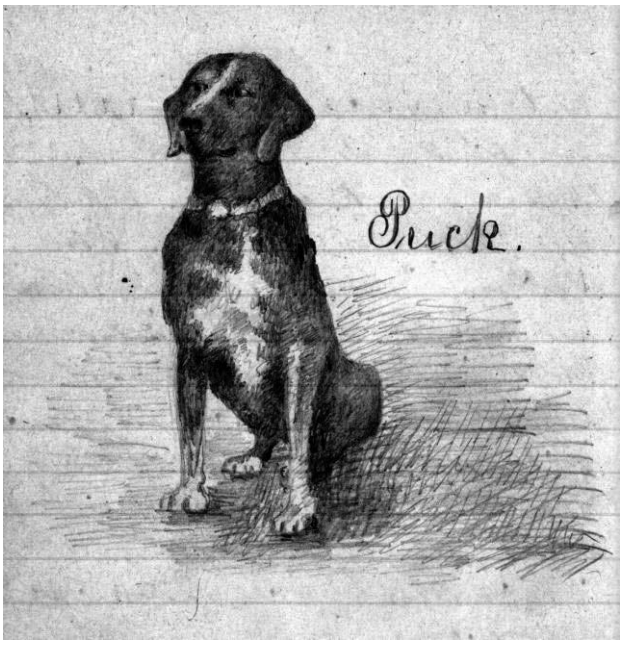

Munthes hund Puck tecknad av Alexandra Keiller på Särö sommaren 1887.

Vid sidan av korrespondensen mellan Carl Bildt d.ä. och hans son visade sig arkivet innehålla en del material med anknytning till kungahuset – julhälsningar och annat – samt fotografier. I slutet av 1880-talet introducerades rullfilmskameran och Bildt fascinerades liksom Munthe och kronprinsessan Victoria av den nya teknikens möjligheter. Mystiken kring hans brevarkiv, som måste ha varit enormt, lyckades vi emellertid inte skingra. Vart hade det tagit vägen? Carl Bildt var en obotlig kvinnokarl, det framgår bland annat av hustruns dagböcker. Alexandra överlevde sin man med sjutton år. Gjorde hon sig av med arkivet för att sopa igen spåren av hans eskapader? Fanns det annat som inte tålde dagens ljus?

Come soon!

Om forskningsarbetet kring en biografi kan jämföras med en polisutredning har själva författandet stora likheter med romanskrivande. Man kan visserligen inte hantera gestalterna med samma frihet som en romanförfattare, men materialet kan struktureras och dramatiseras enligt skönlitterära principer utan att fakticiteten blir lidande. Stefan Zweig skriver att för honom är själva faktainsamlandet en tredjedel av arbetet, bearbetandet av materialet de övriga två tredjedelarna. Så är det, utan alla jämförelser i övrigt med Zweig, också för mig.

En självklar kulmen i en biografi är huvudpersonens död. Min biografi hade två huvudpersoner, Munthe och Victoria. Vad gäller Munthes frånfälle fanns inga dramatiska poänger att plocka. Han avled av ålder och sjukdom på Stockholms slott den i februari 1949, nittioett år gammal. Annat var det med Victoria. Hon befann sig långt från Sverige, i Rom, och hennes dåliga förhållande till gemålen kung Gustaf V och sonen och kronprinsen Gustaf Adolf komplicerade omständigheterna kring hennes frånfälle.

Drottning Victoria led sedan unga år av lungproblem och genomgick i mogen ålder ett flertal sjukdomskriser som höll på att kosta henne livet. De sista åren bodde hon av klimatskäl i Villa Svezia i Rom, som iordningsställts speciellt för hennes skull. Vittorio Massimino berättade för mig att hon hostade så fruktansvärt att personalen inte kunde vara kvar i huset under de värsta attackerna utan flydde ut på gårdsplanen. Hon avled den 4 april 1930 i närvaro av kungen och prins Wilhelm, hennes älsklingsson. Kronprins Gustaf Adolf fick inte närvara vid dödsbädden. Enligt Munthe hade drottningen helst velat dö på Capri, utan någon i familjen närvarande, men det gick inte av protokollskäl.

”De sista ord som hon sade viskade hon till mig, och det var märkliga ord”, anförtrodde Munthe sin äldste son Peter ett par månader efter drottningens frånfälle: ”Kort därpå försänkte jag henne i sömn.” Den sista meningen är inte svår att tolka. Vad det är fråga om är smärtlindring, förmodligen i form av morfin, en metod som Munthe använt sig av under hela sin läkarbana. Följande år hjälpte han på samma sätt sin gamle vän Carl Bildt. Huruvida metoden skall betecknas som smärtlindring eller dödshjälp – något som Munthe öppet förespråkade – är en fråga vars svar är avhängigt av dosens styrka. Det var hur som helst en assistans som drottningen hade insisterat på och Munthe lovat henne.

Det gåtfullt intrigerande var den första meningen. Vilka var orden som Drottningen viskat? Munthe nämner dem inte och ingen fanns att

fråga. Forskaren inom mig tvingades sträcka vapen. För författaren däremot öppnade blotta det faktum att hon riktat sig till Munthe och inte till Kungen intressanta möjligheter. Det går att göra något av, tänkte jag.

Jag hade slagit bort tanken på att någonsin få veta vilka orden var när jag en sista gång besökte John Murray, Axel Munthes förlag, vilket Adam som sagt hade satt mig i kontakt med. Förlaget är ett av Englands anrikaste och mest ansedda. Sedan det grundades 1768 har alla förläggare hetat John Murray och den nuvarande har ordningstalet VII. År 2002 köptes förlaget upp, vilket fick konsekvenser också för mig. John Murray VII hade velat ge ut min biografi på engelska men de nya ägarna ansåg den kommersiellt ointressant och den utkom i stället på ett annat Londonförlag.

Axel Munthe och Jock Murray i förlagets författarsalong 1937.

John Murray ligger i ett kulturmärkt hus på 50, Albemarle Street, alldeles i hörnet av Picadilly. Här har förlaget legat sedan 1812 och exteriören och interiören har bevarats intakta sedan dess. Samma knarrande trappa som jag trampade har nötts av alla förlagets författare, från Jane Austen, Walter Scott, Lord Byron, Arthur Conan Doyle och Charles Darwin till – Axel Munthe.

En trappa upp ligger en stor salong där jag satt och gick igenom arkivmaterialet som bars upp från källaren. Väggarna pryds av porträtt av förlagets författare och bredvid mig hängde en tavla föreställande Walter Scotts och Lord Byrons möte i samma rum (som möjligen aldrig ägt rum, men det är en annan historia). Det enda synbara skillnaden mellan salongen på tavlan och dagens var jag själv och den bärbara datorn på bordet framför mig.

John Murrays Munthearkiv omfattar manuskript, korrespondens, recensioner, fotografier, försäljningsstatistik med mera under drygt sextio år: från de tidiga böckerna på 1880-talet via *The Story of San Michele* fram till Munthes död 1949. Arkivet var så omfattande att jag konsulterade det i flera omgångar. När jag nu besökte förlaget för sista gången var boken så gott som färdig. Jag hade redan sett allt som jag uppfattade som väsentligt för min forskning, kvar fanns mest material av litteratursociologiskt intresse – försäljningsrapporter, John Murrays korrespondens med andra förlag med mera. Jag beställde ändå upp pärmarna från arkivet.

Efter några timmars pliktskyldigt bläddrande killade det i ögonen av pappersdammet som virvlade upp från pärmarna och jag minns att jag tänkte att jag var överambitiös. Dessa försäljningssiffror skulle inte lägga något väsentligt till min framställning av Munthes liv och verk. Jag var beredd att dra konsekvenserna av denna insikt då blicken fastnade på några sidor utrivna ur en anteckningsbok som låg instuckna bland den officiella förlagskorrespondensen. Jag kände genast igen John (”Jock”) Murray V:s karaktäristiska handstil.

Bladen var daterade den 16 juni 1937. Murray hade, berättade han, samma dag ätit lunch på St. James’s Club med Munthe och den liberala politikern Violet Bonham-Carter. Efter lunchen hämtades de i bil för att köras till BBC, där Munthe skulle göra en TV-inspelning. (En av de första provsändningarna; tyvärr finns den inte bevarad.) På vägen dit började Munthe tala om ”the Queen of Sweden”. Han berättade ivrigt (”his speech prompting him”) om drottningens sista dagar i Rom och om hur han och kung Gustaf hade stått på var sin sida om henne och hållit henne i handen. De sista orden som

drottningen yttrade, vänd mot honom, var… jag trodde inte mina ögon, men där stod de: ”Come soon.”

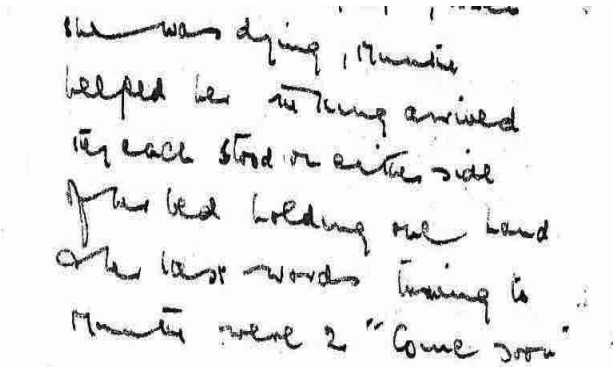

… she was dying, Munthe helped her[,] the King arrived[,] they each stood on either side of her bed holding one hand & her last words turning to Munthe were: ”Come soon.”

Jag upphävde något som liknade ett indiantjut och som fick John Murrays hustru Virginia, som också befann sig i rummet, att hoppa till. Förmodligen trodde hon att jag fått en hjärtinfarkt eller blivit galen. Men det var bara en helt naturlig reaktion på en upptäckt i klass med penicillinet eller Higgspartikeln.

En fråga återstod dock att besvara: Var det sant? Hade drottningen verkligen sagt detta till Munthe? Det föreföll rimligt, dels med tanke på att han nämner det både i brevet till sonen och för Jock Murray, dels med kunskap om intimiteten i deras relation. Haken var att ingen av dem som vittnat om drottningens sista stund i livet nämner Munthe som närvarande vid dödsbädden. Det föreföll konstigt. Hur skulle drottningen då ha kunnat viska något i hans öra? Det tog ett tag innan jag insåg hur det låg till. Så snart Munthe hade försänkt drottningen i sömn lämnade han rummet. I själva dödsögonblicket var bara familjen närvarande.

”Come soon.” Jakten var över. Forskaren hade funnit orden som gäckat honom och författaren en narrativ kulmen.

Artikeln är en förkortad version av kapitlet ”Jakten på Axel Munthe” som ingår i min bok *En rysk historia*, som utkommer i maj 2015. – B.J.

Götterdämmerung

(Gudaskymning)

av

En doktor i Frankrike

Det kejserliga tåget rusade för full fart mot gränsen. En nattlampa i silver lyste svagt i taket på den ståtliga sovvagnen och på det lilla bordet bredvid sängen låg hans Bibel och hans revolver. De sista tonerna av ”Heil dir im Siegeskranz”, uppblandade med entusiastiska hurra- och leverop från Anhaltstationens fullpackade perrong, genljöd ännu i hans uppmärksamma öron där han låg i halvdvala under ejderdunet i sin förgyllda säng. De ryckande ögonlocken slöt sig långsamt över hans oroliga ögon.

Den ena bilden efter den andra for med ljusets hastighet genom hans uppjagade hjärna.

Sittande på sin vita stridshäst rider han långsamt ner för Unter den Linden, ståtlig och högtidlig i sin bländvita översteuniform från kyrassiärgardet med den blanka silverhjälmen krönt av den kejserliga örnen. Han passerar under Brandenburger Tor till vilda hurrarop från den jublande folkhopen, uppe på sin mäktiga kolonn håller den förgyllda bronsstatyn av Germania, gjuten av gevär erövrade vid Sedan, sin segerkrona över hans huvud, och i den ärorika Siegesallee alldeles i närheten hälsar forna tiders odödliga hjältar sin frände från sitt marmorglänsande Panteon.

Iklädd sin fältmarskalksuniform riktar han stående framför Generalstabens högkvarter och omgiven av en lysande livvakt bestående av prinsar och generaler ett känslosamt tal till sina trogna trupper efter höstmanövrarnas slut.

Efter riksdagens högtidliga öppnande visar han sig ensam, skrudad i sin kejsarmantel och med Hohenzollrarnas krona på huvudet, på slottets historiska balkong och hälsar med sträng blick de tusentals lyftade huvuden som försöker få en glimt av sin avgud.

Vederkvickt efter sin eftermiddagslur sitter han instängd i sitt arbetsrum för en timmes flitigt arbete, korrigerar förste hovarkitektens planer för en ny katedral i Halle och ritar på kostymerna till den nya historiska baletten på Kejserl. Operan, föreläser för von Bode om nyförvärven till Kaiser Friedrich-Museum, reviderar partituret till sitt nya oratorium, förbättrar chefsrådgivarens i marina frågor ritningar till ett nytt slagskepp och till hans nya tävlingsyacht för nästa Kielregatta. Han är ännu fullt sysselsatt med ändringarna på sitt mönsterjordbruk i Kadinen när Schulze smyger sig in på tå för att klä honom till middagen. Medan den trogne tjänaren fäster dekorationerna på hans uniform för galaföreställningen på operan kastar han snabbt ner några punkter till nästa söndagspredikan för den kejserliga hovstaten i kapellet i Charlottenburg.

Han gör entré på Kejserl. Operan, besvarar med en nådig bugning applåderna från det överfulla operahuset, gnistrande av ljus och juveler, och slår sig ner i den kejserliga logens stora guldfåtölj, krönt av den kejserliga örnen. Strax bakom honom, i en mindre guldfåtölj, sitter redan Augusta i sin kungliga ståt, och längst bak i logen syns tydligt Adalberts, Eitels och Oscars martialiska gestalter. Det är den sista minnesvärda föreställningen av Ringen och hans sista offentliga framträdande innan det stora världsdramat tar sin början. Han minns det väl, han bär sin älsklingsuniform, Brandenburghusarernas. Hans antipati mot Wagner och särskilt dennes ”Gudaskymning” är välkänd, men det hade varit för sent att ändra programmet till hans favoritopera ”Hugenotterna”. Ridån går upp över Brünnhildes mörka klippa, omgiven av mäktiga furor, och långt ner i dalens dis flämtar ljusen från Loke. Han hör de trolska tonerna från de tre nornorna som flätar ödets gyllene tråd, han hör Siegfrieds horn ljuda över Rhens vida vatten medan den oförfärade drakdödaren närmar sig Gibichungs hall och svänger sitt obetvingliga svärd, som slagit Wotans svärd i bitar. Han ser de båda korparna flyga över scenen förebådande gudarnas hjältes död. Han ser Brünnhilde i skinande rustning majestätiskt stega fram för att kasta den olycksbringande Ringen, smidd av Niebelungarnas onda guld och förbannad av spillt blod, i Rhen. Hon svingar eldbranden över huvudet och hennes röst genljuder i stormen: ”Så slungar jag branden mot Valhalls mäktiga borg!”

Himlen fylls av eld och rök. Floden växer till ett mäktigt flöde som slår ursinnigt mot Valhalls sönderfallande murar, och snart sjunker Gudarnas borg ner i Rhens flammande vågor.

Han rynkade ilsket på pannan i sömnen precis som han gjort den där kvällen på operan, då han brådstörtat rest sig från fåtöljen och lämnat teatern utan att besvara applåderna från publiken med sin vanliga nådiga bugning när ridån gick ner.

Snart for en annan bild genom hans hjärna.

Klädd i flottans storamiralsuniform står han ensam på ”Hohenzollerns” kommandobrygga medan den vita yachten långsamt lämnar hamnen i Kiel för sin sedvanliga sommarkryssning till Norge till en dundrande salut från den långa raden av flaggprydda gråa krigsfartyg. Snart ångar han långsamt fram genom de norska fjordarna och besvarar glatt välkomsthälsningarna från ett vänligt inställt

folk. Det finns inte en skyddad vik längs den stormridna kusten som hans yacht inte har utforskat, ingen hemlig passage mellan de farliga klipporna som hans besättning av utvalda lotsar inte har pejlat. Mot slutet av en nådig och lycklig dag presiderar han i yachtens gemytliga mäss över en glad Bierabend tillsammans med besläktade andar. Där är alla samlade runt honom, gamla vänner som nya. Philip von Eulenburg som med sin spröda stämma framför sin senaste kärlekssång, Fürstenberg med sina oemotståndliga skämt, Krupp med sitt sympatiska leende, Tirpitz med sina oräkneliga skepparhistorier, von Moltke med sin förfinade humor, Ballin med sin sprudlande espri. Det sista glaset töms till högljudda ”Leve!” och ”Skål!” för Dagen! för Dagen! Så drar sig gästerna en efter en tillbaka till sina kajutor. Han går upp på däck och står länge och lutar sig mot relingen och blickar in i nattens stillhet. Fjordens sovande vatten är insvept i en ljus dimma, men långt däruppe lyser den korta nordiska sommarnatten med det kvardröjande ljuset från dagen som varit och den rosa gryning som skall randas. Philip står vid hans sida som i gamla tider. Deras blickar möts. Den ljuva melodiska rösten som inte längre hörs ljuder än en gång i hans öron:

”Dina ögon är som två lysande stjärnor”
”Ditt kungliga änne ett tempelvalv”
”Dina kungliga läppar…”

Han hör en dov duns mot yachtens skrov precis där han står. Han lutar sig över relingen och ser det vita ansiktet av en död kvinna som stirrar mot honom med vidöppna ögon under vattnet. Hon flyter i sitt livbälte och håller ett dött barn i famnen. Han vänder bort huvudet i vämjelse och ser ett enormt linjefartyg med trasiga lanternor och tung slagsida mot styrbord driva mot honom ur dimman, piskande vågorna med sina mäktiga propellrar. Vacklande som en sårad häst stegrar hon sig plötsligt, en brinnande storm av eld och rök kväller fram ur hennes gigantiska skorstenar och med ett fruktansvärt väsande vrål dyker hon med fören först ner i djupet. Fjorden skummar ilsket som om en osynlig storm svept fram över den, en störtvåg spolar däcket och slungar honom ut i havets kokande virvlar. Han hör ångestropen från hundratals män och kvinnor som kämpar bland vrakdelarna, han ser hundratals döda kroppar som flyter runt i sina livbälten. En bräcklig flotte som knappt kan bära sin vikt av tre gråtande barn kommer drivande mot honom. ”Father! Father!” ropar barnen mellan snyftningarna. De är tydligen engelska barn… Med sin vanliga snabba varseblivning ser han

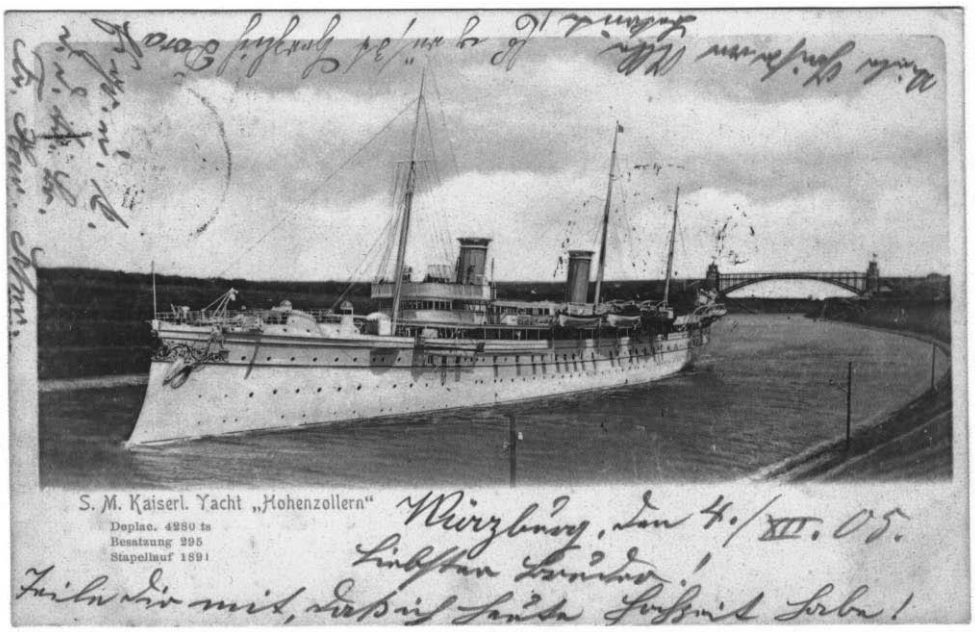

sin chans och lyckas med stor sinnesnärvaro bemäktiga sig flotten precis som den passerar honom. Han knäfaller i bön på flotten och tackar Gud som i sin vishet har sänt honom dessa tre fiendebarn. Hans hjärta är fullt och han ber länge och när han reser sig upp från bönen ser han ett av barnen med äkta brittisk seghet förtvivlat klänga sig fast med sina små händer vid de hala lämmarna tills en enorm våg till slut sveper bort det. När han lyfter på huvudet ser han mindre än hundra meter bort det grå skrovet på en ubåt långsamt bryta vattenytan. Han ser den modige kommendörkaptenen i luckan till manövertornet försiktigt spana ut över horisonten genom kikaren. Hans hjärta fylls med befogad glädje när Fosterlandets flagga vecklas ut på masten. Snart är hela besättningen på övre däck och betraktar intresserat den livliga scen som utspelar sig i vattnet. ”Gott strafe England!” sjunger de glatt med sina unga, starka röster: ”Gott strafe England!”

”Gott mit uns” ropar han jublande tillbaka med rösten darrande av sinnesrörelse. ”Gott mit uns!”

Ljudet av den egna rösten väckte honom ur hans plågade sömn. Halvkvävd av den tryckande hettan i tågvagnen torkade han kallsvetten ur pannan, tog ut bomullstussen från sitt rinnande öra och satte sig upp i sängen och lyssnade. Genom hjulens rytmiska dunk hörde han en avlägsen åskknall. Plötsliga blixtsken klöv mörkret runt honom och tunga regndroppar började smattra på vagnens tak. Med en obeskrivlig känsla av lättnad föll hans tunga kropp tillbaka i sömn under ejderdunet.

Plötsligt drog osynliga händer isär de tjocka gardinerna och rummet lystes upp av ett olycksbådande rött sken. Brinnande byar stack natten i lågor och under de slutna ögonlocken såg han rykande ruiner av städer och samhällen och de sotiga murarna på kyrkor och klocktorn avtecknade sig i mörkret. Han såg granatsargade skogar och öde slätter insvepta i ett förpestat dis av död och förruttnelse, förhärjade vingårdar redo att ge ifrån sig sitt unga vin, ödelagda fruktträdgårdar med vänliga träd dräpta i sin höstprakt av mordiska hugg, förtorkade sädesfält och kala ängar med ändlösa rader av små träkors som trängdes bland förgiftat gräs och livlösa blommor. På sina ställen hade själva jorden fläkts upp av djupa vredgade hugg.

På landsvägarna ringlade en evinnerlig ström av utmattade människor på flykt, gamla män och kvinnor som drog på handkärror fyllda med vad de hade räddat från sina övergivna hem, unga mödrar med gråtande barn vid sina bröst eller klängande dem i kjolarna. Andra satt i dikena vid vägkanten, halvdöda av hunger och utmattning, med stirrande tomma blickar. En ryttarlös häst kom galopperande längs vägen och lämnade ett långt blodspår efter sig. Då och då kom en granat vinande över popplarna och grävde ner sig i fälten med ett enormt brak och i ett svart moln av rök och jord.

Över en gammal bondgård vid infarten till en granathärjad by vajade Röda korsets flagga. Utanför var några motorambulanser med enorma vita kors målade på de gråa huvarna i färd med att lasta av sin jämrande last av sårade. Genom den upprullade presenningen såg han de leriga stövlarna på de fyra sårade männen i ambulansen sticka fram, två på var sida, den ene ovanpå den andre, på nedblodade bårar.

Han kastade sig av och an i sömnen och drog lakanet över ögonen.

Dropp! Dropp! Dropp!

Han kände något varmt och klibbigt sippra ner för sin fuktiga panna. Han lyfte handen över huvudet och drog den nedsmetad med blod tillbaka i fasa. Alldeles ovanför och så nära att han hade nuddat vid honom med sin hand låg en sårad man på en bår, och genom den nedblodade presenningen droppade blod långsamt ner på hans ansikte. Han låg i ett stort underjordiskt skyddsrum svagt upp-

lyst av några lanternor, och en tunn stråle av dagsljus trängde in genom de smala fönstren täckta av sandsäckar. Luften var stillastående och tjock av den tunga lukten av blod och fylld med svärmar av pestbärande flugor. Det halmtäckta golvet var packat med sårade män ingrodda med damm och smuts och blod, några ljudligt stönande, andra liggande stilla med strama hoptorkade läppar. ”Vatten! Vatten!” hördes en svag röst ropa. Skyddsrummets andra rum var upplyst med en stark acetylenlampa. På det grova furubordet mitt i rummet låg den vanställda kroppen av en ung soldat. Över den lutade sig två soldater med skjortärmarna uppkavlade, ansiktena glänsande av svett och händer och armar röda av blod.

”Ingen idé att skicka ner honom”, sade den äldre läkaren och såg oberört på det hemska såret orsakat av en granat, ”han kommer inte att överleva natten. Ge honom en morfinspruta till”, tillade han och fäste en lapp på den döende soldatens rock.

”Stackars pojk!” sade den yngre läkaren, ”han verkar inte vara mer än arton, Gud hjälpe hans mor!”

”Ingen idé att tänka på hans mor, min unge vän”, sade den äldre läkaren med den kalla grå blicken riktad mot sin assistent, ”sådant är bäst att lämna åt Padren. Vårt arbete är svårt nog som det är, jobba i det här smutsiga råtthålet arton timmar i sträck på en kopp ljummet te och några skorpor och med blod upp till armbågarna. Om du börjar tänka på deras mödrar också kommer nerverna snart att brista och handen inte kunna hålla i en kniv. Nästa!” kommenderade han sjukvårdsbiträdena medan de lyfte ner soldaten från operationsbordet.

”Jag hoppas bårbärarna kommer upp snart”, sade han med en ängslig blick mot den trånga passagen till ett angränsande skyddsrum. ”Om de inte kommer snart kommer det inte finnas någon att bära ner, men det kanske är lika bra så! Vänta ett tag, jag tror jag skall gå och ta mig en titt till”, sade han och öppnade dörren till det andra skyddsrummet. Han återvände efter några minuter. Ansiktet var dödsblekt, han stoppade en cigarrett mellan de darrande läpparna och drog snabbt in röken. Så gömde han ansiktet i händerna och brast i gråt.

”Jag önskar han kunde se dem!”, ropade han och hötte med näven mot de tyska linjerna. ”Jag önskar han kunde se dem!”

Och han såg dem, männen från Kulle 60. Ett trettiotal av dem liggande på golvet, alla unga och starka och utan en skråma på kroppen, med skuldrorna upptryckta mot väggen och huvudena gungande lätt fram och tillbaka i förtvivlade försök att få luft, ansikten, armar och händer gråblåa, nästan svarta, de blystela blickarna vidöppna, struparna flådda och lungorna svedda av gasens smältande lava.

Han gled försiktigt ner från sin bår, smög krypande över de sårade männen hopkrupna på golvet i hans skyddsrum, sprang genom den oändliga löpgraven och nådde till slut den övergivna främsta skyttegravslinjen, fylld med döda. Han hoppade över bröstvärnet och hamnade efter att ha pressat sin tunga kropp under taggtrådshindret i Ingenmansland. Då och då genomborrade skenet från en avlägsen strålkastare den tjocka dimman och lyste upp den öde slätten, söndertrasad av minkratrar och granathål och översållad med döda män och hästar. Svag av hunger och utmattning, strupen uttorkad av törst, med blödande händer och knän, kröp han fram över de döda i riktning mot de tyska linjerna i en natt som aldrig ville ta slut. Inget gryningstecken, ingen levande röst nådde hans utmattade hjärna, han var alldeles ensam på den döda jordens ofantliga begravningsplats.

Då och då stannade han upp för att släcka törsten med en droppe smutsigt vatten från den stinkande pölen i ett granathål eller för att visitera ett lik i jakt på den sista nödransonen i ryggsäcken.

Då och då sjönk han ner på den grymma jorden och försökte få litet sömn, men varje gång han slöt ögonen fylldes näsborrarna av den avskyvärda stanken av förruttnelse och förfall och han kände åter blodet droppa ner över ansiktet.

Varje gång han lyfte handen för att torka bort blodet kände han hur fårorna hade grävt sig djupare in i hans panna. Varje gång han vacklande tog sig upp på fötterna för att fortsätta sin väg kände han järntyngden av ett nytt år fjättra hans trötta lemmar. Skulle han aldrig nå sitt mål, skulle han också behöva lägga sig ner, utmattad av hunger och törst, för att dö bland alla döda i Ingenmansland?

Men Gud vakar över dem han älskar. Halvt begravd i ett djupt granathål låg en lång Highlander i en blodpöl. Han såg ut som om han legat där länge, bränd av solens obarmhärtiga strålar och kyld av nattens kalla dimma. Han hade träffats mitt i bröstet. Ögonen hade slutits av döden men han pressade ännu handen mot det gapande såret som om han försökte hejda blodflödet. Hans andra hand kramade fortfarande en vattenflaska. När han lutade sig över den fallne fienden för att rycka till vattenflaskan öppnade Highlandern ögonen, de uttorkade läpparna rörde sig men inget ljud kom över dem. Han försökte lyfta handen men det gick inte, han var för svag eller så hade han brutit armen. Vattenflaskan var nästan full med utsökt kallt te och rom och han drack upp allt medan hjärtat fylldes av tacksamhet mot alla goda gåvors Givare. När han lämnade tillbaka flaskan nickade han vänligt till den bistre Highlandern, löjlig också i döden i sin fåniga korta kilt och sina långa nakna ben.

Vederkvickt och upprymd fortsatte han sin ensamma vandring, mindre ensam nu eftersom han kände att Herren var med honom. Han gjorde halt framför ett blockhus i ruiner och hugsvalad av den bekanta syn som nu mötte hans blick förstod han att han var nära sitt mål.

Fastkedjad vid en kraftig påle med ett tjockt rep runt midjan stod upprätt framför honom en död tysk vakt som fortfarande kramade sitt rostiga gevär i sina skelettmagra händer. På det trasiga taggtrådshindret hängde några Landwehrsoldaters vanställda kroppar, genomborrade av kulor och sönderslitna av granatsplitter. Den främsta skyttegravslinjen var blockerad av jordhögar och förvridna gevär och bajonetter, hjälmar och packningar låg utspridda över allt. Där löpgraven hade legat gapade en enorm minkrater. Han klev ner för en trappa som var halvt begravd under bråten och kom in i ett skyddsrum med tak och väggar stöttade av stora timmerstockar och de små fönstren skyddade av sandsäckar. I ena hörnet stod en järnsäng och längs den motsatta väggen ett piano. Golvet var fullt av tomma champagneflaskor och spelkort. Vid ett bord mitt i rummet stod en lång tysk officer lutad över en karta. När han rörde vid hans axel föll kroppen framåt, stålhjälmen trillade av huvudet och en råtta kröp fram ur ögonhålan.

På en stigning bakom den andra skyttegradslinjen stod halvt gömt bakom några granatsargade spökträd ett batteri med tunga kanoner med de sönderslagna hjulen nersjunkna i leran och med kadavren av deras hästar liggande vid sidan om.

En oändlig rad av små träkors ledde vidare mot de avlägsna kullarna i öst. Landskapet blev vilt och stenigt, med enorma skogar genomskurna av gläntor och hålvägar. Till sist kom han fram till en högt belägen udde täckt med höga furor. Långt under honom glittrade genom diset i den vida dal-

sänkan Rhen likt ett blänkande svärd som spärrade vägen mot landet där borta, de tusen hemmens land.

Han såg sig om i förundran, han tyckte att han hade sett allting tidigare, för länge, länge sedan. Var hade han sett denna öde klippa, omsluten av mörka furor och med den mäktiga floden skummande vid sina fötter?

Men var fanns hans oövervinneliga armé, som på hans befallning hade korsat Sångens och Vinets flod med flygande fanor för att erövra världen? Var fanns hans trogna vakter, var fanns hans tappra Brandenburgare?

Genom nattens tystnad kom ljudet av förstämda trummor rullande över Belgiens och Frankrikes bloddränkta slätter. Vid anropet från sin Krigsherre steg hans döda armé upp ur gravarna och paraderade än en gång för Honom med skenbenen skallrande mot knäskålarna och med de sönderslitna fanorna fladdrande i vinden.

Var fanns hans glänsande svit av kungar och furstar, var fanns hans generalstab och hans generalintendent, var fanns hans rikskansler och hans ministrar, var fanns hans lysande hov?

När hans ryckande ögon genomborrade mörkret såg han en lång karavan av haltande skuggor på provisoriska kryckor, några tungt lutade mot varandra, andra krypande fram på alla fyra som enorma förhistoriska reptiler, ytterligare andra lastade på en demonterad kanonlavett. Längst fram, tungt lutad mot sin kamrat, rörde sig i smärta en storvuxen man helt av trä med kroppen genomborrad av enorma spikar av brons. Bakom mannen av trä struttade, ledd av en ceremonimästare, en avdelning sårfotade prinsar och storfurstar i trasor och stirrade på varandra med vild blick. I hälarna på dem kom ett halvt dussin allvarsamma kammarherrar och ett tjugotal lakejer med ryggarna krökta under vikten av tunga lådor fyllda med järnkors. I en gammal cirkusvagn följde en modfälld trupp av jonglörer, trollkarlar och lindansare i nedfläckade rosa trikåer viftande med små vita flaggor tillverkade av papper. Bakom cirkusvagnen kom ett antal universitetsprofessorer i höga hattar och guldbågade glasögon bärande på enorma damejeanner med svavelsyra och stora kappsäckar fyllda med klorgas och med alla möjliga sorters ampuller och flaskor med koleramikrober och pestkulturer stickande fram ur rockfickorna. Längst bak i karavanen stapplade ett par skelettmagra kusar kopplade till en gammal ammunitionsvagn fylld med packlårar med tavlor, några Louis XVI-byråer och ett piano.

När karavanen fick syn på den ensamma gestalten på udden tvärstannade man i förvirring uppe på kullen. Under förfärliga gräl mellan de kungliga och storfurstliga högheterna, högljudda protester från deras excellenser från fältstaben i cirkusvagnen, desperata vädjanden om fair play från professorerna i giftbrigaden, och mycket knotande bland generalerna började två ceremonimästare skyndsamt ordna processionen i rangordning. När marschen till sist återupptogs paraderade processionen förbi i tät formering, kungarna och storfurstarna föll i tur och ordning ur ledet för att forma en halvcirkel kring Krigsherren medan deras excellenser, kammarherrarna och universitetsprofessorerna intog sina anvisade positioner i ett långt led framför honom.

Två lakejer packade snabbt upp den hopfällbara patenterade resetronen och satte ihop den.

”Högsta krigsrådet är öppnat”, sade han och slog sig ner på tronen. Vid ett tecken från ceremonimästaren gick två hovkaplaner fram till tronen, läste med sänkta huvuden 5:e kapitlet i Bernhardi

och bönföll Den Allsmäktige att skänka mötet sin välsignelse. Han besvarade deras lojalitetsförklaring med en stram hälsning och framförde sin vana trogen ett upplivande tal som slutade med att han med hög röst manade sin trogne bundsförvant i Himlen, deras förfäders tyska Gud, att visa sig i blixt och dunder som i forna dagar för att hjälpa honom att slakta fienderna till hans utvalda folk.

Medan han talade hördes ett avlägset dån över Rhen. Floden skummade som pinad av en osynlig storm, en kall vindstöt skakade de mäktiga furorna och blixtskenet studsade från sten till sten.

Plötsligt lade sig stormen och en märklig tystnad infann sig. Han var åter ensam. När han såg sig om i förundran och bävan förstod han till sist var han befann sig. Han hörde nornornas trolska sång i nattvindens prassel, han hörde Siegfrieds horn ljuda över Rhens vida vatten. Dimridån gick upp över Brünnhildes mörka klippa, omgiven av mäktiga furor, och långt nere i dalen under honom lyste Lokes flämtande eldar. I furornas gungande grenar hördes Valhalls solenna fanfar.

En lång gestalt svept i blå mantel och med halva ansiktet dolt av det breda hattbrättet stod framför honom.

Övermänniskan närmade sig med majestätiska steg Guden och ropade: ”Med mitt obetvingliga svärd i min bepansrade näve hälsar jag, Jordens Härskare, Dig, min trogne Bundsförvant, Himmelens Härskare.”

Wotan stod orörlig, stödd mot sitt brutna spjut.

”Allerhögste, Allerhögste!” ropade en skränande röst bakom det enorma klippblocket. ”Allerhögste!”

Både människan och guden vände sig om.

En mager gestalt i trasig vapenrock och med en tom svärdsslida dinglande mellan de smala benen och en kvinnas juvelskrin i händerna kom springande över den öppna platsen.

”Jag tyckte jag såg en engelsman bakom trädet där”, viskade han med hes röst och såg sig försiktigt om med sina vita elaka ögon.

”Träd fram, o Hjälte från Verdun!”, sade den Allerhögste. ”Äntligen är du här! Träd fram, min son, och hälsa vår store bundsförvant!”

”Grüß Gott!” sade lilla Ville och lyfte två långa fingrar mot sin stora mössa, sportigt nedtryckt över hans smala sluttande panna.

Ett omärkligt leende klöv Gudens strama läppar när han fäste sin lysande blick på nykomlingen.

”Vad skrattar han åt?” fnittrade lilla Ville. ”Och vad har han gjort med sitt andra öga under den stora hatten? Varför bär han inte uniform när han kommer och hälsar på oss, med tanke på allt som vi har gjort för honom? Jag önskar att han ville säga något”, stammade han fram medan hans enfaldiga ögon kastade en ängslig blick på den tysta gestalten framför honom. ”Varför ser han så vredgat på oss, fader? Jag är säker på att han är ond på oss, jag är säker på att han vill att vi skall göra något för honom! Fader, varför försöker du inte med…? Han viskade snabbt några ord varpå både fadern och sonen kastade sig över Järnkorsen i den stora lådan.

”Ge mig ett svärd och ställ Er två steg bakom mig”, beordrade den Allerhögste.

”Som ett uttryck för min livliga uppskattning och min eviga tacksamhet tilldelar jag härmed Dig, min trogne Bundsförvant och Kusin, det Storsuperförnämliga korset av…” Hans öga mötte Gudens

flammande blick och fruktan grep honom. Två korpar flög över scenen. Han ryste till, vacklade baklänges och försökte sätta sig på den hopfällbara tronen. Den kejserliga gamen som krönte hans silverhjälm slog hjälplöst med vingarna och föll död ned vid hans fötter.

Från andra sidan Rhen hördes de sista tonerna i Gudaskymning. Högt uppe på sin klippa stod Germania i Brünnhildes skinande rustning, stödd mot sin vanärade sköld. Med en mäktig åtbörd kastade hon den olycksbringande kronan, smidd av ont guld och förbannad av spillt blod, i Blodets och Tårarnas flod. Hon svingade eldbranden högt över huvudet och rösten genljöd i stormen: ”Så slungar jag branden mot Valhalls mäktiga borg!”

Himlen fylldes av eld och rök. Floden växte till ett mäktigt flöde som slog ursinnigt mot Valhalls sönderfallande murar, och snart sjönk Gudarnas borg ner i Rhens flammande vågor. Vansinnig av raseri kastade han sig i den brinnande floden för att försöka rädda sin krona…

——

En lång genomträngande vissling från lokomotivet skar genom natten.

Två skräckfyllda, ryckande ögon blickade försiktigt från sängkuddarna mot gryningsstrålen som trängde in genom gardinerna i vagnen.

En förtvinad arm sträckte en darrande hand mot Bibeln på det lilla bordet vid sängen medan den andra handen, ännu hemsökt av nattens dröm, febrilt försökte torka blodfläckarna ur pannan. De blasfemiska läpparna rörde sig i bön. Hatets människa framförde sin tacksamhet till Barmhärtighetens Gud. Livets Bödel bad Livets Upphov att sanktionera nästa dags förbrytelser med sina välsignelser. Och Han, tystlåten och outgrundlig, lät Guds och människans onda ande be, synda, leva. Åter steg solen, klar och upphöjd, över de sotiga ruinerna i det plågade Flandern och över de tusentals träkorsen i det blödande Frankrike.

Det kejserliga tåget rusade för full fart vidare i sitt långa spår av blod och tårar.

Översättning från engelskan av Bengt Jangfeldt

Kommentarer

Wilhelm von Bode (1845–1929) var en tysk konsthistoriker och museiman. Han var initiativtagare till Kaiser-Friedrich-Museum i Berlin, som invigdes 1904 och sedan 1956 är uppkallat efter honom.

Augusta var kejsar Wilhelms gemål och prinsarna Adalbert, Eitel och Oscar deras söner.

Philip von Eulenburg (1847–1921) var en av kejsar Wilhelms närmaste vänner och umgicks också nära med det svenska kungahuset. Han var känd för sin vackra sångröst och beryktad för en homosexskandal där han spelade huvudrollen, den s.k. Eulenburgaffären (1907).

Maximilian Egon II. zu Fürstenberg (fullständigt namn: Maximilian Egon II. Christian Karl Aloys Emil Leo Richard Anton Fürst zu Fürstenberg, Landgraf in der Baar und zu Stühlingen, Graf zu Heiligenberg und Werdenberg; 1863–1941) var i likhet med von Eulenburg en av kejsarens närmaste förtrogna.

Friedrich Alfred Krupp (1854–1902) var en tysk industrialist och ägare av Kruppkoncernen.

Alfred von Tirpitz (1849–1930) var en tysk amiral (som postumt gav namn åt ett tyskt slagskepp som sänktes av Royal Air Force utanför Tromsö i november 1944).

Kuno von Moltke (1847–1923) var en tysk militär och kommendant i Berlin när han sveptes med i ”Eulenburgaffären” och fick avgå.

Alfred Ballin (1857–1918) var en tysk skeppsredare som under världskriget fungerade som rådgivare åt kejsar Wilhelm i ekonomiska och handelspolitiska frågor.

Friedrich August Julius von Bernhardi (1849–1930) var en tysk militärteoretiker med stort inflytande under världskriget. Han är bl.a. författare till boken *Deutschland und der nächste Krieg* (1912).

Om ”Götterdämmerung”

Axel Munthe var en rabiat anglofil och när första världskriget bröt ut lämnade han Sverige och sin Höga patient, det vill säga drottning Victoria, för att bege sig till fronten på ententens sida. Under 1914 och 1915 arbetade han i olika perioder som brittisk och fransk rödakorsläkare. Han skrev också en starkt tyskfientlig bok, *Red Cross & Iron Cross*, som utkom i juni 1916 och trycktes i flera upplagor, däribland en fältupplaga för brittiska soldater. Boken var utformad som en rapport från rödakorsläkaren Dr. Martin, det vill säga doktor Munthe (vars mellannamn var Martin). Honoraret gick oavkortat till franska Röda korset. Boken utgavs anonymt – som författarnamn uppgavs ”A Doctor in France”. Förlaget ville att Munthe skulle sätta sitt eget namn under boken, men denne vägrade, främst av hänsyn till den tyskvänliga drottningen, som han påstod skulle bli ”direkt sjuk” om hon fick veta att han skrivit en bok ”som så starkt fördömer hennes land”. Boken översattes inte till svenska under Munthes livstid eftersom han med tiden kom att betrakta den som överdrivet antitysk. År 2007 kom dock en översättning på förlaget Boklund i Lund med titeln *Röda korset & Järnkorset*.

I den del av Munthes kvarlåtenskap som överlämnades till Riksarkivet i november 2014 och som kommer från Munthes arvingar finns en maskinskriven text med titeln ”Götterdämmerung (Twilight of the Gods)”. Liksom *Red Cross & Iron Cross* är den signerad ”A Doctor in France” och daterad 1916. Genom sin drömlika, surrealistiska ton intar berättelsen en särställning i Munthes författarskap – även om han som bekant gärna lät fantasin skena iväg med sig. Huvudperson är den tyske kejsaren Wilhelm II, som Munthe kände genom drottning Victoria och alltid förhållit sig negativ till. När kriget bröt ut förbyttes negativismen i ren avsky och han återsände alla ordnar som Kejsaren tilldelat honom.

Munthe var en hängiven Wagnerian. Att dubbelexponera det wilhelminska Tysklands förestående fall med mytens Gudaskymning, Ragnarök, måste därför ha känts som ett naturligt berättarknep.

Så vitt jag vet har ”Götterdämmerung” aldrig tryckts. Vissa oklarheter i texten tyder på att den inte heller är helt färdigredigerad. Maskinutskriften innehåller rättelser i blyerts både av Munthe själv och av hans sekreterare Natasha Khaliutine. Det senare är intressant eftersom den ryskfödda Khaliutine, som flytt till Capri efter bolsjevikrevolutionen 1917, började arbeta för Munthe först på 1920-talet. Det tyder på att författaren hade planer på att trycka ”Götterdämmerung” långt efter att kriget var slut. Var berättelsen möjligen tänkt som ett kapitel i *The Story of San Michele*?

Bengt Jangfeldt

Sällskapet SAN MICHELES VÄNNER

Balansräkning för verksamhetsåret 2014

INGÅENDE BALANS

Skulder och eget kapital		Tillgångar	
Eget kapital	50.875:22	Kassa	12.846:00
		Plusgiro	38.029:22
	50.875:22		50.875:22

RESULTATRÄKNING

Utgifter		Inkomster	
Möten	10.350:00	Medlemsavgifter	43.250:00
Omkostnader	34.647:00	Möten	12.448:00
Årets vinst	11.936:00	Omkostnader	1.235:00
	56.933:00		56.933:00

UTGÅENDE BALANS

Kassa	16.176:00	Eget kapital	62.811:22
Plusgiro	46.635:22		
	62.811:22		62.811:22

Stockholm 2015-02-15

Yvonne Ribbentoft

Ovanstående siffersammanställning är kontrollerad och riktigheten bestyrks.

John Bengtsson

Göran Walander

B Föreningspost

SÄLLSKAPETS STYRELSE

Bengt Jangfeldt	ordförande	08 – 782 99 67 jangfeldt@bredband.net
Monica Breidensjö	sekreterare	08 – 641 23 30 monica@breidensjo.se
Yvonne Ribbentoft	skattmästare, redaktör, klubbmästare	08 – 83 28 11 ribbentoft@comhem.se
Bo Andersson		08 – 664 42 03 bo.art@telia.com
Tove Faye-Wevle		073 – 652 55 55
Fredrik Hulting		0730 – 30 40 52 fredrik.hulting@gmail.com
Gudrun Dahlberg	suppleant	08 – 650 41 51 gudrun.dahlberg@regeringskansliet.se

Sällskapets adress: Yvonne Ribbentoft
Kristinelundsvägen 20
171 50 Solna

Årsavgiften 200:- per person och 350:- för familj insättes på plusgiro 25 96 90–6.
Glöm inte att ange avsändare.

Har du något trevligt minne från San Michele eller något annat att berätta som kan intressera våra medlemmar – skriv till Yvonnes e-post: ribbentoft@comhem.se

---

Ansvarig utgivare: Bengt Jangfeldt
Redaktör: Yvonne Ribbentoft
Redigering: Per Mattsson